

TOMASZ SOKOŁOWSKI

SYSTEM PRAWNY WOBEC PRZEŚLADOWANIA RELIGIJNEGO DZIECI

I. Problematyka prawnego przeciwdziałania prześladowaniu religijnemu dzieci stanowi element szerszej problematyki prześladowań religijnych¹, ale wykazuje także istotne odrębności, zwłaszcza w postaci nieco szerszego potencjału regulacji prawnych, które mogą służyć ochronie prześladowanego dziecka. Szczególne znaczenie na tym polu przypisywane jest obecnie poszanowaniu autonomii i własnych poglądów dziecka².

Wolność wyznawania i praktykowania religii należy do podstawowych praw człowieka, zarówno w aspekcie materialnym, czyli poprzez wskazanie katalogu czterech praw z tego zakresu (wolność myśli, wyznania, religii i sumienia), jak i w aspekcie proceduralnym, jako prawo do skutecznego dochodzenia tych praw w razie ich naruszenia³. W doktrynie wskazuje się jednak, że ani Konwencja o ochronie praw człowieka, ani w Karta praw podstawowych nie zawierają szerszych gwarancji skutecznej ochrony wolności religijnej⁴. Także w innych, niżej wskazanych aktach prawnych poprzestaje się w zasadzie na samym wskazaniu wolności religii w aspekcie materialnym, a problematyka instytucjonalnej, wyspecjalizowanej ochrony przed prześladowaniami religijnymi nie stanowiła dotąd przedmiotu bardziej szczegółowej regulacji oraz szerszych dociekań doktryny, co uzasadnia podjęcie niniejszego wycinka tej tematyki.

Dla analizy problemu prześladowania religijnego, które obejmuje także dzieci, konieczne jest najpierw wskazanie definicji dziecka oraz definicji prześladowania religijnego. Powszechnie akceptowana definicja dziecka zamieszczona jest w Konwencji o prawach dziecka⁵ w art. 1, który stanowi, że „dziecko” oznacza „każdą istotę ludzką w wieku poniżej osiemnastu lat, chyba

¹ Prześladowania religijne spowodowały w XX w. śmierć dziesiątek milionów osób, w tym około 45 milionów chrześcijan, a w pierwszej dekadzie XXI w. liczba ofiar także liczona jest w milionach. W kwestii rozmiaru tego zjawiska w poszczególnych regionach świata por. W. Cisko (red.), *Prześladowani i zapomniani. Raport o prześladowaniach chrześcijan w latach 2007-2008*, Warszawa 2009.

² Z. Grocholewski, *Prawa dziecka w międzynarodowych deklaracjach i w nauczaniu Kościoła*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 34, 2001, s. 47 i n.; J. Krukowski, *Ochrona wolności myśli, sumienia i religii dziecka*, „Roczniki Nauk Prawnych” 13, 2003, z. 2, s. 6-7; T. Sokołowski, *Wolność myśli, sumienia i wyznania dziecka*, w: T. Smyczyński (red.), *Konwencja o prawach dziecka. Komentarz*, Poznań 1998, s. 259 i n.

³ M. Piechowiak, *Pojęcie praw człowieka*, w: L. Wiśniewski (red.), *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, Warszawa 1997.

⁴ A. Gołębiowska, *Reforma instytucji wspólnotowych a prawo do wolności religijnej w Traktacie Nicejskim*, „Prawo Europejskie w Praktyce” 2010, nr 10, s. 39.

⁵ Przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20 listopada 1989 r., Dz. U. 1991, Nr 120, poz. 526; Dz. U. 1999, Nr 9, poz. 2, zm. Dz. U. 2000, Nr 2, poz. 11.

że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyska ono wcześniej pełnoletniość”. Starsze dzieci, powyżej 13 lat, określane są mianem młodzieży bądź osób małoletnich (na przykład w myśl art. 15 Kodeksu cywilnego „małoletni”, to dziecko, które ukończyło już trzynaste lat). Część doktryny przyjmuje nadto, że dzieckiem, w myśl art. 1 Konwencji, jest także osoba jeszcze nienarodzona (*nasciturus*).

Ponieważ przekonania religijne przyjmują ukształtowaną postać dopiero u dzieci w młodszym wieku szkolnym, należy wskazać cezurę około 10 lat⁶ jako granicę, powyżej której dziecko jest już świadome podstawowych treści religijnych i występującego w tym względzie w społeczeństwie zróżnicowania postaw, a nawet konfliktów.

Prześladowanie religijne dzieci dokonywane jest ze względu na ich przynależność do określonego wyznania. Jednak sformułowanie dokładniejszej definicji prześladowania wymaga najpierw wskazania, że *genus* prześladowania to „celowe zachowanie”. W nieco szerszym ujęciu – prześladowanie religijne to zarówno zaniechanie, jak i działanie realizowane wobec wyznawców określonej religii czy światopoglądu w celu nieuzasadnionego innymi względami naruszenia ich interesu jednostkowego bądź zbiorowego. Jednak i ta definicja wymaga rozwinięcia poprzez wskazanie jej zakresu przedmiotowego (charakter zachowania, rodzaj naruszonego dobra) oraz podmiotowego (podmioty prześladowane i podmioty prześladowujące).

Prześladowanie religijne w postaci działania to aktywne prześladowanie oraz podburzanie do takiego zachowania, a także prowadzenie akcji za pomocą środków przekazu, animujących akcje innych osób, skierowane przeciwko zwolennikom danej religii. Takie działanie polegać może – po pierwsze – na dyskryminacji, po drugie – na naruszaniu dóbr niematerialnych, zwłaszcza dóbr osobistych, po trzecie – na naruszaniu dóbr materialnych i wreszcie – po czwarte – najdalej idące prześladowanie polega na pozbawieniu życia.

Prześladowanie w postaci zaniechania stwarza lub utrzymuje stan rzeczy, który umożliwiłby aktywne prześladowanie ze strony innych osób lub organizacji. Takie zaniechanie polegać może w szczególności na biernej postawie władz, policji czy wojska, czyli na tym, co w dzisiejszych czasach dość powszechnie występuje w skali globalnej. Dla chwili obecnej charakterystyczna jest właśnie wielka skala takich zaniechań⁷.

Jedną z postaci prześladowania jest dyskryminacja religijna. Dyskryminacja to ewidentne, istotnie gorsze traktowanie wyznawców danej religii lub światopoglądu. W odniesieniu do dzieci ważnym obszarem dyskryminacji religijnej może się stać edukacja szkolna. Dyskryminacja polegać może tutaj na zmuszaniu dziecka do uczestnictwa w sytuacjach, które budzą u niego konflikt sumienia z uwagi na brak poszanowania jego uczuć religijnych. W szczególności polegać to może na przekazywaniu lub umieszczaniu w przestrzeni informacyjnej dostępnej dla dziecka treści godzących w jego przekonania i wywołujące u niego wzburzenie emocjonalne⁸. Szczególną postacią dyskry-

⁶ W Niemczech dziecko w wieku 10 lat powinno być wysłuchane przez sąd, jeżeli nie podziela religijnych poglądów rodziców; T. Sokołowski, op. cit., s. 261.

⁷ W. Cisto (red.), op. cit., s. 171.

⁸ W. Wybranowski, *Na YouTube obrażają Jana Pawła II*, „Rzeczpospolita” z 3 marca 2011 r.,

minacji godzącej w wolność sumienia jest zmuszanie do przyswajania lub do oglądania treści, które w określonym kręgu kulturowym uważane są za nieprzyzwoite lub obsceniczne⁹.

Poszukując definicji dyskryminacji, sięgnąć można także do definicji sformułowanej w dyrektywie Rady Unii Europejskiej nr 2000/43/WE z 29 czerwca 2000 r., wprowadzającej w życie zasadę równego traktowania osób bez względu na pochodzenie rasowe lub etniczne¹⁰. W art. 2 ust. 2 tej dyrektywy znajdują się rozbudowane definicje dyskryminacji, którą podzielono na dyskryminację bezpośrednią i pośrednią.

Dyskryminacja bezpośrednia polega – w myśl dyrektywy – na mniej przychylnym traktowaniu niż traktuje się, traktowano lub traktowano by inną osobę w podobnej sytuacji. Dyskryminacja pośrednia ma natomiast miejsce, gdy pozornie neutralny przepis, kryterium lub praktyka mogą doprowadzić do szczególnie niekorzystnej sytuacji dla osób dyskryminowanych w stosunku do innych osób. W tym świetle zasada równego traktowania oznacza brak jakichkolwiek form bezpośredniej lub pośredniej dyskryminacji (art. 2 ust. 1 dyrektywy)¹¹.

Dyskryminacja religijna bezpośrednia polega więc na gorszym traktowaniu w porównaniu z traktowaniem innej osoby w podobnej sytuacji, a dyskryminacja religijna pośrednia polega na pogorszeniu omawianej sytuacji z użyciem pozornie neutralnego przepisu, kryterium lub praktyki. Zakres pojęcia dyskryminacji religijnej stanowi zatem podzakres definicji prześladowania.

O występowaniu zjawiska dyskryminacji religijnej wnioskować można także pośrednio, stwierdzając gwałtowne zmniejszanie się populacji danej grupy religijnej na określonym terytorium¹². Zmniejszanie się liczby populacji mniejszości religijnych powinno aktualizować obowiązek monitorowania ich sytuacji ze strony organizacji międzynarodowych, jednak obecnie nadal brak w tej mierze stosownych regulacji prawnych.

II. Prześladowanie, w jego różnych formach, prowadzi zawsze do naruszenia chronionych prawem dóbr, zarówno niematerialnych, materialnych, jak i mających mieszany – niemajątkowy i majątkowy charakter.

Kolejna kwestia dotyczy katalogu naruszanych dóbr, czyli pewnych stanów rzeczy. W tej mierze dokonać należy podziału na dobra (stany rzeczy) niematerialne i dobra (stany rzeczy) materialne. Niematerialny charakter mają przede wszystkim wolność myśli, wyznania, religii oraz sumienia. Nośnikami

wskazuje na brak reakcji administratorów portalu w sytuacji umieszczania na nim wulgarnych i obscenicznych filmów o papieżu (s. A5).

⁹ Por. *Encyclopedia Britannica*, Poznań 1998, s.v. „Cockburn”.

¹⁰ Dz. Urz. UE, L, z 19 lipca 2000 r.; Dz. Urz. UE, L.00.180.22; Dz. Urz. UE-sp.20-1-23.

¹¹ W myśl art. 3 ust. 3 Dyrektywy, za formę dyskryminacji uważane jest także molestowanie, jeżeli powoduje naruszenie godności osoby i stworzenieonieśmielającej, wrogiej, poniżającej, upokarzającej lub uwłaczającej atmosfery.

¹² W Betlejem w 1960 r. 90% mieszkańców stanowili chrześcijanie, a obecnie jest ich niespełna 50%; w Jerozolimie ich liczba spadła o połowę; w Iraku w ciągu ostatnich siedmiu lat liczba chrześcijan z 1,2 mln zmniejszyła się do poniżej 600 tys.; M. Zdziechowska, *Wielki exodus chrześcijan*, „Rzeczpospolita” z 11 października 2010 r., s. A12.

dóbr niematerialnych są także symbole i znaki religijne¹³, a także materialne przedmioty kultu religijnego. Stany rzeczy materialne to z kolei przede wszystkim życie, zdrowie, wolność (w aspekcie fizycznym) oraz integralność cielesna. Wskazane stany rzeczy mają zarazem charakter dóbr osobistych, chronionych normami prawa cywilnego.

W literaturze wymienia się różne zakresy kluczowych dla omawianej problematyki dóbr niematerialnych w postaci wolności myśli, wyznania, religii i sumienia¹⁴. Najszerszym, moim zdaniem, pojęciem wydaje się wolność myśli, potem wolność religii i wreszcie sumienia. Zdecydowanie nietrafnie jest zamienne stosowanie tych pojęć, aczkolwiek niektórzy wskazują, że ich zakresy krzyżują się ze sobą. Jednak można w tej mierze oznaczyć bardziej klarowne podziały. Mianowicie wolność myśli jest najszersza, obejmując generalnie wolność posiadania, poszukiwania, wypowiedzania poglądów, zwłaszcza na tematy światopoglądowe i etyczne. Wolność religii obejmuje także wolność posiadania, poszukiwania, a zwłaszcza czynnego wypowiedzania (wznawania), głoszenia (również w przestrzeni publicznej) poglądów związanych z przekonaniem o słuszności określonych poglądów religijnych.

Wolność religii rozumiana nieco wężiej, może być zacieśniana do wolności kultywowania przekonań religijnych tylko w przestrzeni prywatnej. Takie ujmowanie wolności religii występowało dość powszechnie w niektórych krajach tak zwanych demokracji ludowych w drugiej połowie XX w., a i obecnie takie podejście zdaje się być popularne w szerokich kręgach opiniotwórczych Unii Europejskiej. Dowodem tego są przypadki ponizania religijnego wierzących obywateli państw Unii, takie jak usiłowanie wymuszenia usunięcia symboli religijnych funkcjonujących od ponad tysiąclecia w przestrzeni publicznej i będących częścią przestrzeni kulturowej¹⁵. Zaobserwować można także działania w mniejszej skali, takie jak niedawne opublikowanie kalendarza, w którym – wskazując święta religijne – uwzględniono wyznania stanowiące zdecydowaną mniejszość wśród mieszkańców Unii¹⁶, pomijając wyznania chrześcijańskie stanowiące większość w tym kręgu. Nie ulega wątpliwości, że takie postępowanie jest próbą umniejszenia istniejącej wolności religii i zacieśnienie jej do przestrzeni prywatnej. Tymczasem wydaje się, że władze

¹³ Por. wyrok Wielkiej Izby Trybunału Praw Człowieka z 18 marca 2011 r., wskazujący, że obecność krzyży w szkole nie narusza wolności religijnej uczniów, „Rzeczpospolita” z 19 marca 2011 r., s. A4.

¹⁴ H. Misztal, *Kościelne pojęcie wolności religijnej a ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z 1989 r.*, „Kościół i Prawo” 1993, nr 11, s. 103-122; R. Szytchmiller, *Stare i nowe problemy wolności religijnej*, „Kościół i Prawo” 1994, nr 12, s. 136-139; Z. Łyko, *Wolność sumienia i wyznania w relacji: człowiek-kościół-państwo*, w: *Podstawowe prawa...*, op. cit., s. 82-103; J. Krukowski, *Ochrona wolności...*, s. 7-15; K. Warchałowski, *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, Lublin 2004, s. 81-141; P. Sobczyk, *Wolność sumienia i religii w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej – postulaty Kościoła katolickiego*, „Prawo Kanoniczne” 2008, nr 3-4, s. 371-383; T. Jasudowicz, w: B. Gronowska, M. Balczerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *Prawa człowieka i ich ochrona*, Toruń 2005, s. 319-327.

¹⁵ Wyrok Trybunału Praw Człowieka z 3 listopada 2010 r., opowiadający się za zdjęciem krzyży wiszących od wielu lat w szkole publicznej. Przeciwno temu wyrokowi odwołanie wniosł rząd Włoch, a poprzyły go Armenia, Bułgaria, Cypr, Grecja, Litwa, Malta, San Marino, Rosja, Monako i Rumunia; deklaracje wspierające wydały rządy Austrii i Polski.

¹⁶ Obecnie w UE katolicy stanowią ponad 55%, a protestanci ponad 18%, czyli łącznie 73% mieszkańców: G. Robbers, *Państwo i kościół w Unii Europejskiej*, w: idem (red.), *Państwo i Kościół w krajach Unii Europejskiej*, Wrocław 2007, s. 429 i n.

Unii nie do końca potrafią rozpoznawać zarówno granice dozwolonych działań, jak i możliwe ich dalekosiężne następstwa i zagrożenia¹⁷.

Wolność wyznania pozwala z kolei na wybór jednej z różnych grup istniejących w ramach określonej religii. Dotyczy to zwłaszcza wyboru pomiędzy kościołem państwowym, funkcjonującym w sposób podporządkowany strukturom państwa, a kościołami od państwa niezależnymi. Zapewnienie tylko wolności myśli i religii jest na tym polu niewystarczające ze względu na ich zbyt szeroki zakres.

Czym innym jest wreszcie wolność sumienia¹⁸. Mianowicie wśród osób wyznających ten sam światopogląd religijny i będących członkami tej samej instytucjonalnej grupy religijnej, występować może inne postrzeganie szczegółowych norm postępowania, regulujących ich indywidualną, osobistą egzystencję i właśnie na tym polu mówić należy o wolności sumienia. Na gruncie tej samej religii osoby ją wyznające dochodzą bowiem do różnych rozstrzygnięć. Wolność występująca w tej mierze stanowi wolność sumienia i zasługuje na ochronę. Dobrym przykładem są tu spory dotyczące oceny zapłodnienia *in vitro*, które dotyczą właśnie sfery wolności sumienia. Spór nie dotyczy tutaj punktu wyjścia, jakim jest wspólny dla wielu dyskutantów światopogląd religijny, ale rozstrzygnięć dokonywanych przez nich w sferze wolności sumienia. Być może jednak w znacznej mierze spór ten uwarunkowany jest dość niskim poziomem dostępnej ogółowi społeczeństwa informacji naukowej o istocie tej metody.

Z kolei stany rzeczy materialne, czyli mające materialny substrat, niezależnie od elementu niematerialnego, który zwykle także wchodzi w ich skład, to przede wszystkim życie, zdrowie, wolność (w aspekcie materialnym) oraz integralność cielesna. Naruszeniem tych dóbr były takie zachowania, jak gwałty¹⁹ (także na dzieciach) i handel ludźmi (w tym dziećmi) o odmiennych przekonaniach religijnych. Szczególnie drastycznym naruszeniem sfery wolności jest także zjawisko tak zwanych „dzieci żołnierzy”, niszczące dla ich psychiki i duchowości. Wymagałoby ono zawsze pilnej i bezpośredniej interwencji w szczególności ze strony Organizacji Narodów Zjednoczonych.

Zauważyć trzeba, że takie praktyki stanowią jednocześnie naruszenie sfery dóbr osobistych chronionych w systemie prawa cywilnego.

Naruszanie dóbr osobistych dotyczy przede wszystkim zdrowia (poprzez tortury, głód, choroby, wycieńczenie), integralności cielesnej (gwałty, pobicia) oraz godności osobistej i miru domowego. Naruszenie dóbr materialnych dotyczy natomiast sfery majątkowej. Najdalej idące prześladowanie polega na pozbawieniu życia z przyczyn religijnych²⁰.

Kolejnym przejawem prześladowania jest naruszenie dóbr o mieszanym charakterze. Jak już wskazano, nośnikami dóbr niematerialnych są symbole i znaki religijne, a także materialne przedmioty kultu religijnego – w szczególności rzeźby i obrazy zawierające treści i wyobrażenia religijne, będące

¹⁷ A. Czaja, *Wspólnota Kościoła a jedność Europy*, A. Czaja, V. Kmiecik (red.), Lublin 2006, s. 371.

¹⁸ J. Krukowski, op. cit., s. 9-11.

¹⁹ A. Stojewska, *Chrześcijaństwo wołają o pomoc*, „Rzeczpospolita” z 6 października 2010 r., s. A10.

²⁰ W. Lorenz, *Kara śmierci za zmianę wiary*, „Rzeczpospolita” z 3 marca 2011 r., wskazuje, że prawo szariatowe w wielu krajach, przewiduje karę śmierci za apostazję polegającą na przejściu na chrześcijaństwo (s. A10).

własnością prywatną albo wyposażeniem świątyń. Dobra te posiadają, jako ważniejszy, wymiar niematerialny, ale także ich materialny wymiar podlega określonej ochronie.

Sposób naruszenia tych dóbr polega na niszczeniu materialnych nośników dóbr niematerialnych, uszkodzaniu ich lub posługiwaniu się nimi w sposób niezgodny z ich przeznaczeniem. Charakterystyczna dla prześladowań religijnych forma naruszenia dóbr niematerialnych polega na profanacji wskazanych materialnych nośników. Jeżeli w przestrzeni społecznej dochodzi do takich zachowań, obowiązek przeciwdziałania spoczywa na organach państwa, które zobowiązane są chronić prawa podmiotowe obywateli, a także przebywających na ich terytorium uchodźców. Z kolei jeżeli w tej społecznej przestrzeni dochodzi do bezkarnego naruszania symboli tylko jednej religii, a podobne działania w odniesieniu do innej religii spotykają się ze zdecydowanym i skutecznym przeciwdziałaniem, to ma miejsce klasyczna dyskryminacja religijna²¹.

Prześladowania religijne powodować mogą także uszczerbek w dobrach o majątkowym charakterze. Polegają one – po pierwsze – na odebraniu posiadania mienia, co aktualizować powinno roszczenia windykacyjne o odzyskanie swoich rzeczy, a po drugie – na „formalnym” odebraniu prawa własności, co aktualizuje roszczenie reprivatyzacyjne, po trzecie wreszcie – na umniejszeniu wyznawcom określonej religii praw do nabywania i posiadania mienia, co także stanowi formę prześladowania. Wszystkie te zjawiska uzasadniają sięgnięcie do „klasycznych” cywilnoprawnych środków ochrony prześladowanych podmiotów z uwagi na sam fakt niedozwolonych naruszeń tych dóbr, rozpatrywany niejako w oderwaniu o przyczyny tych naruszeń, mającej charakter dyskryminacji religijnej.

Pojawia się pytanie, w jakim zakresie i po jakim czasie te prześladowane mniejszości mogłyby liczyć na skuteczny zwrot utraconego mienia. To poważny problem, wymagający reakcji systemu prawnego, także w skali globalnej. Należy podkreślić, że zwrot mienia dotyczy zwłaszcza zabranych domów i mieszkań, których posiadanie zapewnia prześladowanej rodzinie (w tym dziecku) podstawowe warunki do życia, rozwoju i edukacji. Taka sytuacja uzasadnia już bezpośrednią skargę wskazującą na dyskryminację z przyczyn religijnych.

III. Mimo zaliczenia wolności wyznawania i praktykowania religii do podstawowych praw człowieka²², w Konwencji o ochronie praw człowieka i w Karcie praw podstawowych brak systemu skutecznej, kompleksowej ochrony wolności religijnej²³; dotyczy to także innych aktów prawnych. To poważny i zastanawiający brak będący pierwszym wnioskiem, jaki nasuwa się w odniesieniu do omawianej problematyki.

Pojawia się pytanie o przyczyny, dla których – mimo istniejących w prawie krajowym i międzynarodowym gwarancji wolności religijnej – organizacje

²¹ W. Wybranowski, op. cit., podaje przykład portalu internetowego, którego administratorzy natychmiast blokują naruszenia wartości związanych z innymi religiami, natomiast w odniesieniu do religii katolickiej reakcja ta jest znacznie opóźniona (s. A5).

²² M. Piechowiak, *Pojęcie praw...*, op. cit.

²³ A. Gołębiowska, op. cit., s. 39.

międzynarodowe nie wypracowały dotąd mechanizmów skutecznego egzekwowania prawa w państwach, gdzie jest ono drastycznie łamane.

Nie jest to do końca jasne. Istnieją jednak przesłanki do wnioskowania o osłabieniu jednoznacznej i zdeterminowanej woli przeciwdziałania prześladowaniami religijnym²⁴. Obecnie brak przede wszystkim aktów prawnych wskazujących na skuteczne sposoby reakcji systemu prawnego wobec takich prześladowań, mimo że już w pierwszej połowie XX w. doszło na wielką skalę do prześladowań mających podłoże religijne. Współcześnie nadal trwają takie prześladowania w odniesieniu do różnych grup religijnych, z tym że w ostatnich latach wśród represjonowanych zdecydowanie dominują chrześcijanie.

Ponieważ, jak wskazano, nie ma aktów prawnych, które zajmowałyby się bezpośrednio tą problematyką, należy poszukiwać metod postępowania, które chociaż częściowo rekompensowałyby brak wspomnianych konwencji.

Mając to na uwadze, zaproponować można właśnie „metodę pośredniej rekonstrukcji” systemu ochrony, opartego na przepisach złożonych z fragmentów innych regulacji, nieukierunkowanych bezpośrednio na ochronę wolności religijnych w aspekcie przeciwdziałania prześladowaniom religijnym, ale jednak pośrednio przydatnych w przeciwdziałaniu tym prześladowaniom godzącym także w dziecko oraz w doraźnej ochronie prześladowanych osób lub grup społecznych.

Chodzi o przepisy, które można stosować w wypadku prześladowań religijnych, chociaż nie są one ukierunkowane właśnie na przeciwdziałanie tym prześladowaniom, ale mają na celu zwalczanie wywołanych nimi ujemnych zjawisk, takich jak stosowanie tortur czy handel ludźmi, które towarzyszą także prześladowaniom religijnym.

Reakcja nie następuje tutaj w związku z naruszeniem wolności religijnych, ale ze względu na inne wynikające z tego stany rzeczy. Jeżeli na przykład na skutek prześladowania zostali zamordowani rodzice, a dzieci zostały sprzedane w niewolę, mamy do czynienia z handlem ludźmi i w grę wchodzi zarówno Konwencja praw dziecka, jak i przepisy o zwalczaniu handlu ludźmi, chociaż nie ma w nich bezpośrednio mowy o aspekcie wyznaniowym takiej sytuacji.

IV. Reakcja na prześladowanie religijne może mieć charakter reakcji realizowanej wewnątrz pewnej przestrzeni prawnej, zwykle w granicach państwa, na terenie którego doszło do prześladowania religijnego (czyli w miejscu prześladowania), albo mieć charakter reakcji realizowanej „na zewnątrz” (czyli zachodzącej poza granicami kraju, w którym dochodzi do prześladowań religijnych).

Reakcja wewnętrzna może przybierać postać bezpośredniej pomocy materialnej lub formalnej na drodze sądowej²⁵ lub administracyjnej. Bezpośrednia

²⁴ Kształtowanie się ochrony wolności religii omawia K. Warchałowski, *Ochrona wolności religijnej w porządku międzynarodowym do czasu uchwalenia Powszechnej deklaracji Praw Człowieka (10 grudnia 1948, Paryż)*, w: A. Dębiński, K. Orzeszyna, M. Sitarz (red.), *Ecclesia et Status. Księga jubileuszowa z okazji 40-lecia pracy naukowej Profesora Józefa Krukowskiego*, Lublin 2004, s. 923 i n.

²⁵ M. Makarska, *Przedmiot przestępstwa dyskryminacji ze względu na przynależność wyznaniową albo bezwyznaniowość w Kodeksie karnym z 1997 r.*, w: A. Dębiński, K. Orzeszyna, M. Sitarz (red.), op. cit., s. 725 i n.

materialna pomoc polega na niesieniu pomocy medycznej, w tym psychiatrycznej i psychologicznej, oraz pomocy socjalno-bytowej, czyli dostarczaniu żywności i środków czystości, organizowaniu tymczasowego miejsca pobytu uchodźców. Wszystkie te formy aktywności wymagają znalezienia stosownej podstawy prawnej oraz podstawy formalnej dla uzyskania materialnych środków pomocy. Pomocą wewnętrzną jest także wnoszenie skarg na postępowanie organów samorządu lokalnego kierowanych do organów administracji centralnej.

Natomiast reakcja zewnętrzna polega – po pierwsze – na wnoszeniu spraw do organów instytucji globalnych, kontynentalnych, organizacji grup państw lub do sądów mających jurysdykcję do osądzania czynów dokonanych na terenie innych państw, po drugie – na samym pisemnym sygnalizowaniu zjawiska prześladowania, po trzecie – na kierowaniu pytań dotyczących przedsięwziętych środków przez właściwe organy. Sprawy wszczynane być mogą przede wszystkim przed organami ONZ, a także organami innych związków o zasięgu kontynentalnym (takich jak Rada Europy) czy organizacją grupy państw (takich jak Unia Europejska²⁶) oraz związków państw Afryki, Ameryki czy Azji²⁷. Reakcja zewnętrzna to także inicjowanie i prowadzenie postępowania przed sądami powszechnymi określonego państwa. Tutaj otwiera się nadzwyczaj szerokie pole działania dla najróżniejszych grup wsparcia prześladowanych, które to grupy mogą się konstituować albo już istnieją i poszukują form oraz podstawy prawnej dla szerszej działalności. Chodzi tutaj także o samo sygnalizowanie występującego w danym kraju prześladowania religijnego.

Obecnie na terenie Europy nie ma ewidentnych zjawisk prześladowania religijnego²⁸ i szczególne znaczenie należy przypisać reakcji zewnętrznej. Chodzi zatem o odpowiedź na pytanie, co można uczynić, znajdując się w przestrzeni istniejącej „na zewnątrz” zjawisk prześladowania religijnego.

Ujmując to zagadnienie w wielkim uproszczeniu, wskazać należy na dwie grupy państw i ustawodawstw. Pierwszą stanowią ustawodawstwa i państwa o świeckim charakterze, niezawierające w swoim systemie norm prawnych o charakterze religijnym, ale zapewniające w swoim systemie prawnym wolności religijne²⁹. Drugą grupę stanowią systemy prawne mające charakter religijny: prawo państwowe ma tutaj charakter religijny i dopiero wewnątrz takiego prawa występuje regulacja odnosząca się do kwestii wolności religijnej. Tak ujęta wolność religijna jest niejako podwójnie zdefiniowana, ponieważ pozostaje ona w pewnej opozycji do określonej „państwowej” religii, nadającej charakter całemu systemowi prawnemu. Ochrona wolności religii występuje tutaj w ujęciu „podwójnym”, ponieważ przede wszystkim chodzi w takich systemach o ochronę owej państwowej religii, a dopiero na drugim planie znajduje się kwestia ochrony wolności dotyczących innych religii (system ten ulega dalszej komplikacji w sytuacji występowania kilku odmiennych nurtów

²⁶ Strukturę prawa wyznaniowego UE omawia G. Robbers, op. cit., s. 429-435. Reakcje instytucji europejskich wobec naruszenia wolności religijnych szczegółowo omawia K. Warchałowski, *Prawo do wolności...*, passim.

²⁷ B. Sidi Diallo, *Międzynarodowe instrumenty ochrony praw człowieka*, Poznań 2010.

²⁸ K. Warchałowski, *Prawo do wolności myśli...*, passim.

²⁹ W. Bar, *Wolność religijna w Dar al-Islam*, w: A. Dębiński, K. Orzeszyna, M. Sitarz (red.), op. cit., s. 305-322.

wewnątrz religii panującej). Zakres wolności religijnej ulega tutaj zróżnicowaniu na zasadnicze trzy podzakresy. Odmienne jest bowiem podejście do religii pozostających w wyraźnej opozycji do religii panującej, a inne do religii uznawanych za neutralne z doktrynalnego punktu widzenia religii panującej. Do trzeciego zakresu należy zaliczyć w omawianych systemach światopoglądy areligijne. Nastawienie do tych ostatnich także wynikać może z przyjętych w religii państwowej różnych zasad traktowania osób areligijnych. Ważnym problemem jest także kwestia prawa do zmiany religii, a i tutaj występują zasadnicze podziały w odniesieniu do możliwości zmiany religii przez wyznawców religii państwowej oraz zmiany religii przez wyznawców innych wierzeń. W odniesieniu do systemów, w których odejście od religii państwowej jest zakazane, wyróżnić należy państwa przewidujące pogorszenie statusu obywatelskiego osoby odchodzącej o religii państwowej oraz państwa, w których takie zachowanie podlega nadto sankcji karnej.

Te uwarunkowania stawiają niezwykle złożone wyzwania przed autorami ewentualnej konwencji dotyczącej walki ze zjawiskiem prześladowania religijnego.

V. Przechodząc do analizy systemu aktów międzynarodowych oraz struktury organów chroniących prawa człowieka, stwierdzić należy ponownie, że nie ma aktów prawnych odnoszących się kompleksowo do zjawiska prześladowań religijnych. Brakuje także organów, których podstawowym zadaniem byłyby reakcja na takie zjawiska. W strukturach organizacji związanych z ONZ wskazać można komitety mające za zadanie ochronę praw kulturalnych, komitet przeciwdziałający dyskryminacji rasowej, komitet przeciwko torturom, podkomitet zapobiegania torturom, komitet praw dziecka, komitet broniący praw imigrantów, praw pracowniczych, komitet ds. osób ułomnych. Jednak wśród tych instytucjonalnych, wyspecjalizowanych ciał nie ma takich, które przeciwdziałałyby prześladowaniom i dyskryminacji religijnej; o powołanie takich komitetów należy się stanowczo upominać. Chodzi o stworzenie standardów, a także instytucji, które broniłyby każdego mieszkańca Ziemi przed prześladowaniem religijnym. Nie chodzi tutaj tylko o chrześcijan, chociaż obecnie są oni najbardziej prześladowaną grupą³⁰.

Brak takich instytucji zaskakuje, ponieważ chodzi tutaj o ochronę jednego z najbardziej elementarnych i podstawowych praw człowieka. Rozważać można nawet tezę, że brak takiej regulacji stanowi w istocie akt dyskryminacji religijnej. Obojętność wobec prześladowania jest bowiem zaniechaniem, a świadome zaniechanie jest zachowaniem, które w myśl przyjętej na wstępie definicji można zakwalifikować także jako prześladowanie.

Zgodnie z przyjętą metodą pośredniej rekonstrukcji sieci przepisów, które mogą pośrednio być przydatne jako podstawa prawna dla reakcji na zjawisko prześladowań religijnych, należy kolejno przedstawić istniejące akty prawne służące ochronie praw człowieka. Należy jednak uwzględnić fakt różnorodnego kręgu adresatów wskazanych niżej przepisów. W odniesieniu do praw dziecka

³⁰ *Przyzwolenie na przemoc wobec chrześcijan*, rozmowa z T. M. Korczyńskim, „Rzeczpospolita” z 3 marca 2011 r., s. A2.

lub praw jego rodziców podmiotami uprawnionymi są te osoby, natomiast podmiotami zobowiązanymi – państwa-strony bądź ukształtowane już instytucje, zarówno krajowe, jak i międzynarodowe, służące ochronie tych praw. Stosując dany przepis, należy zatem uwzględnić, jaki jest krąg adresatów zobowiązanych do jego przestrzegania.

1. Bez wątplenia fundamentalnymi aktami prawnymi są w tej mierze Powszechna deklaracja praw człowieka, uchwalona 10 grudnia 1948 r. przez Zgromadzenie Ogólne ONZ oraz Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 1950 r.³¹

Powszechna deklaracja praw człowieka stanowi w art. 18, że „każdy człowiek ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania. Prawo to obejmuje swobodę zmiany wyznania lub wiary oraz swobodę głoszenia swego wyznania lub wiary, bądź indywidualnie bądź wspólnie z innymi ludźmi, publicznie i prywatnie, poprzez nauczanie, praktykowanie, uprawianie kultu i praktyk religijnych”³².

Z kolei Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności w art. 2 chroni prawo do życia. Prawo to, jeżeli jest zagrożone lub naruszane (także w czasie prześladowań religijnych), daje podstawę do powołania tego przepisu. Podobną podstawę stanowią kolejny art. 3 Konwencji stanowiący o zakazie tortur, art. 4 zakazujący niewolnictwa i pracy przymusowej i art. 5 gwarantujący prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Wszystkie te prawa człowieka były łącznie naruszane na przykład w czasie prześladowań chrześcijan w południowym Sudanie.

Kluczowe znaczenie ma w tej materii art. 9 Konwencji, przyznający prawo do wolność myśli, sumienia i wyznania, które obejmuje w szczególności także „wolność zmiany wyznania lub przekonań”. Wskazana wolność zmiany wyznania nie jest wystarczająco respektowana nie tylko w praktyce stosowania prawa, ale nawet ograniczana bezpośrednio w przepisach prawnych części państw. Wskazany art. 9 Konwencji przyznaje także wolność uzewnętrzniania przekonań religijnych „indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swego wyznania lub przekonań przez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i czynności rytualne” (art. 9.1)³³.

Z kolei art. 14 Konwencji wyraża zakaz dyskryminacji, wskazując także dyskryminację ze względu na przekonania religijne, traktuje jednak tę przyczynę jako jedną z wielu.

³¹ Sporządzona w Rzymie 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2; Dz. U. 1993, Nr 61, poz. 284; Dz. U. 2003, Nr 3, poz. 1, uzup. w Dz. U. 2003, Nr 42, poz. 364 (dalej: konwencja). Por. K. Warchałowski, *Zakaz dyskryminacji z powodu przekonań religijnych w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, Zeszyty Naukowe WSZiP, Warszawa 2005, nr 1, s. 41-55.

³² Por. A. Michalska, *Prawa człowieka w systemie norm międzynarodowych*, Warszawa-Poznań 1982, s. 165 i n.

³³ G. Robbers, *Wolność religijna i jej zakres przedmiotowy z uwzględnieniem sytuacji prawnej i praktyki prawnej w Unii Europejskiej oraz regulacji Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, w: J. Krukowski, J. Isensee, M. Sitarz (red.), *Kultura i prawo*, t. 4: *Tożsamość kulturowa Unii Europejskiej a pluralizm religijny*, Lublin 2007, s. 121-128. Ogólny zakaz dyskryminacji wyraża art. 1 Protokołu nr 12 do tej konwencji, por. M. A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej – Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2009, s. 398-412.

2. Kolejny fundamentalny akt prawny to Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych z 1966 r.³⁴ W art. 10 i 24 Paktu regulowana jest materia odnosząca się bezpośrednio do dzieci i młodzieży. Przepis art. 10 Paktu stanowi, że „należy podjąć specjalne kroki w celu zapewnienia ochrony i pomocy wszystkim dzieciom i młodzieży bez jakiegokolwiek dyskryminacji ze względu na pochodzenie lub inne przyczyny”, a w art. 24 przyznano każdemu dziecku „bez żadnej dyskryminacji ze względu na rasę, kolor skóry, płeć, język, religię, pochodzenie narodowe lub społeczne, sytuację majątkową lub urodzenie, ma prawo do środków ochrony, jakich wymaga status małoletniego, ze strony rodziny, społeczeństwa i Państwa”.

Z kolei art. 26 tego Paktu, odnosząc się do wszystkich ludzi bez względu na ich wiek, stanowi, że „wszyscy są równi wobec prawa i są uprawnieni bez żadnej dyskryminacji do jednakowej ochrony prawnej. Jakakolwiek dyskryminacja w tym zakresie powinna być ustawowo zakazana oraz powinna być zagwarantowana przez ustawę równa dla wszystkich i skuteczna ochrona przed dyskryminacją z takich względów, jak: rasa, kolor skóry, płeć, język, religia, poglądy polityczne lub inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, sytuacja majątkowa, urodzenie lub jakiegokolwiek inne okoliczności”.

Takie ujęcie, sytuujące zagadnienie dyskryminacji religijnej pośród wielu innych przypadków dyskryminacji, jest bardzo charakterystyczne także dla dalszych aktów prawnych. Podejście to jest jednak o tyle nieprawidłowe i niedoskonałe, o ile tylko niektóre przyczyny (religia, rasa i pochodzenie narodowe) powodowały dotąd prześladowania o nieporównanie silniejszym natężeniu niż prześladowania z pozostałych przyczyn. Dlatego te trzy przyczyny zasługują na odrębne uregulowanie, aby uniknąć być może niezamierzonego, ale faktycznego umniejszenia rangi najważniejszych przyczyn dyskryminacji poprzez zrównywanie ich z przyczynami o mniejszej doniosłości faktycznej³⁵.

Wreszcie art. 27 Paktu wyraża prawo do wyznawania i praktykowania własnej religii w państwach, w których istnieją mniejszości etniczne, religijne lub językowe.

3. Kolejny akt prawny to Konwencja ONZ o prawach dziecka z 1989 r.³⁶, w której w art. 1 znajduje się powołana już wyżej definicja dziecka. W kolejnych przepisach Konwencji zakreślono dwie ważne chronione sfery: po pierwsze – art. 2 ust. 1 odnosi się do wyznania religijnego samego dziecka i wyraża jego prawo do życia „bez jakiegokolwiek dyskryminacji” także z powodów religijnych; po drugie – art. 2 ust. 2 Konwencji odnosi się do sytuacji dziecka ze względu na przekonania rodziców. Przepis art. 2 ust. 2 zawiera zobowiązanie państw-stron do podejmowania właściwych kroków dla zapewnienia dziecku ochrony przed „wszelkimi formami dyskryminacji i karania”, między innymi także ze względu na „przekonania religijne rodziców dziecka, opiekunów prawnych lub członków

³⁴ Otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19 grudnia 1966 r.; Dz. U. 1977, Nr 38, poz. 167 – załącznik.

³⁵ Z zakazu dyskryminacji wynika *a fortiori* zakaz prześladowania religijnego.

³⁶ Wieloaspektowe omówienie w: T. Smyczyński (red.), *Konwencja o prawach dziecka. Komentarz*, Poznań 1998.

rodziny”. Użyty w tym przepisie termin „przekonania religijne” nakreślony jest bardzo szeroko.

Przepis art. 12 ust. 1 Konwencji zapewnia z kolei starszemu już dziecku, zdolnemu do kształtowania własnych poglądów, prawo do swobodnego wyrażania tych poglądów³⁷ (por. także art. 13) we wszystkich sprawach, które jego dotyczą, a zatem także w sprawach dotyczących religii. Przepis ten przyznaje dziecku bardzo ważne uprawnienie proceduralne, zapewniając mu „możliwość wypowiedzania się w każdym postępowaniu sądowym i administracyjnym dotyczącym dziecka, bezpośrednio lub za pośrednictwem przedstawiciela bądź odpowiedniego organu, zgodnie z zasadami proceduralnymi prawa wewnętrznego” (art. 12 ust. 2 Konwencji). Jest to niezwykle ważne uprawnienie pozwalające dziecku – nawet jeżeli utraciło ono rodziców – na samodzielną reakcję, także w sytuacji prześladowań religijnych, zapewniając mu prawo do domagania się wszczęcia stosownego postępowania w obronie jego praw oraz do wypowiedzania się w takim postępowaniu.

Fundamentalne znaczenie dla omawianej problematyki ma jednak art. 14 Konwencji, zobowiązujący państwa-strony do respektowania praw dziecka do swobody myśli, sumienia i wyznania (art. 14 ust. 1). Zobowiązano także państwa-strony do poszanowania praw i obowiązków rodziców lub opiekunów w zakresie „ukierunkowania dziecka w korzystaniu z jego prawa w sposób zgodny z rozwijającymi się zdolnościami dziecka” (art. 14 ust. 2). Znajduje to także wyraz w przepisach regulujących proces edukacji³⁸. Wreszcie w art. 14 ust. 3 zakreślono wąskie ramy dozwolonego ograniczania swobody wyrażania wyznawanej religii lub przekonań tylko do sytuacji przewidzianych prawem i zarazem koniecznych do „ochrony bezpieczeństwa narodowego i porządku publicznego, zdrowia lub moralności społecznej bądź podstawowych praw i wolności innych osób”.

Warto jednak zwrócić uwagę na inne przepisy Konwencji o prawach dziecka, a w szczególności na art. 20 dotyczący losu dziecka pozbawionego rodziny, a więc także w sytuacji zabicia jego rodziców w trakcie prześladowań religijnych. Takie dziecko ma prawo do opieki zastępczej. W art. 20 ust. 3 zd. 2 Konwencji wyrażono zasadę głoszącą, że dziecko ma prawo do ciągłości wychowania. Błędna byłaby zatem praktyka powierzania dziecka osobom, które nie zapewniają kontynuacji realizowanej dotąd względem dziecka linii wychowania. Niestety ta zasada została ostatnio mocno zapomniana i w praktyce stosowania prawa opiekuńczego jest ona niestety łamana poprzez umieszczanie dziecka w środowisku o odmiennych poglądach w porównaniu do poglądów jego rodziców. Także w piśmiennictwie dotyczącym praw człowieka zasada ta nie jest ostatnio doceniana.

³⁷ H. Bzdak, *Prawo dziecka do życia i godnego wychowania. Uwarunkowania prawne, religijne i społeczne*, Szczecin 2000, s. 161 i n.

³⁸ Zwłaszcza w art. 12 ustawy o systemie oświaty z 7 września 1991, z którym z kolei korespondują w szczególności art. 25, art. 48 ust. 1 i art. 53 Konstytucji RP, oraz przepisy ustawy z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. Szerzej por. M. Pilich, *Komentarz do art. 12 ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U.04.256.2572)*, w: idem (red.), *Ustawa o systemie oświaty. Komentarz*, wyd. II, ABC 2008, tekst w: „Lex Omega”.

Z punktu widzenia ochrony wolności religijnej dziecka z rodziny poddanej prześladowaniom, niedopuszczalne byłoby zatem w szczególności powierzenie go rodzinie zastępczej lub osobie wyznającej inny światopogląd w porównaniu do światopoglądu jego zabitych rodziców. Byłoby to rażące naruszenie art. 20 ust. 3 zd. 2 Konwencji o prawach dziecka.

Przepis art. 20 ust. 3 stanowi, że taka opieka nad osieroconym dzieckiem „może obejmować m.in. umieszczenie w rodzinie zastępczej, Kafala w prawie islamskim, adopcję lub – gdy jest to niezbędne – umieszczenie w odpowiedniej instytucji powołanej do opieki nad dziećmi”. Należy podkreślić, że przedstawiciele islamu zdołali umieścić w tym przepisie Konwencji instytucję „Kafali” przewidzianą prawem religijnym, co wskazuje na wysoki stopień skutecznej dbałości o własne interesy. Warto jednak zbadać, w jakiej relacji pozostaje zastosowanie tej instytucji do osieroconych dzieci pochodzących z rodzin o innym niż islam wyznaniu. Jak wskazano w doktrynie prawa rodzinnego, celem adopcji jest kontynuacja dotychczasowej linii wychowania dziecka, a w szczególności poszanowanie religii, w jakiej zostało ono wychowane. Należy zatem minimalizować w tym względzie element dyskontynuacji.

Kolejny przepis, a mianowicie art. 29 Konwencji, wskazuje między innymi na obowiązek takiego ukierunkowania nauki dziecka, aby było ono tolerancyjnie nastawione do osób o innej religii. A przepis art. 30 przyznaje dziecku należącemu do mniejszości religijnych prawo do posiadania i korzystania z własnej kultury, do wyznawania i praktykowania swojej religii, łącznie z innymi członkami jego grupy.

Gdy dziecko padło już ofiarą prześladowania religijnego, należy w trosce o jego dobro sięgnąć do art. 39 Konwencji, zobowiązującego państwa-strony do podejmowania wszelkich właściwych kroków „dla ułatwienia przebiegu rehabilitacji fizycznej i psychicznej oraz reintegracji społecznej dziecka, które padło ofiarą jakiegokolwiek formy zaniedbania, wyzysku lub wykorzystania, torturowania lub jakiegokolwiek innej formy okrutnego, nieludzkiego czy poniżającego traktowania albo karania bądź konfliktu zbrojnego. Taka rehabilitacja czy reintegracja przebiegać będzie w środowisku, które sprzyja zdrowiu, zapewnieniu własnego szacunku i godności dziecka”. Przepis ten stanowi szczególnie ważne narzędzie w odniesieniu do stanów faktycznych związanych z prześladowaniami religijnymi.

Fundamentalne wręcz znaczenie ma na tym polu także art. 43 Konwencji o prawach dziecka, ustanawiający Komitet Praw Dziecka jako organ powołany do badania postępów w realizacji zobowiązań przewidzianych w tej Konwencji. Należy zatem z zasady zwracać się niezwłocznie do tego Komitetu, także w każdym przypadku prześladowań religijnych, których ofiarą padły dzieci, co występuje w zdecydowanej większości takich prześladowań.

4. Kolejnym, istotnym dla omawianej problematyki aktem prawnym jest Karta praw podstawowych Unii Europejskiej z 2007 r.³⁹, w której preambule przywołano „duchowo-religijne i moralne dziedzictwo” Unii Europejskiej, co

³⁹ Dz. Urz. UE, C, z 14 grudnia 2007 r., 2007/C 303/01, 2009.12.31, sprost. Dz. Urz. UE, C, 2010.81.9.

stanowi wartościowy element wykładni dalszych przepisów Karty. Wskazano też jej główny cel, którym jest wzmocnienie praw podstawowych człowieka.

Rada Unii Europejskiej ustanowiła także w 2007 r. specjalną instytucję, a mianowicie: Agencję Praw Podstawowych Unii Europejskiej⁴⁰, która współpracuje z Radą Europy⁴¹ i jej komitetami monitorującymi przestrzeganie prawa człowieka⁴².

Bardzo przydatne w wykładni omawianego aktu prawnego są wyjaśnienia dotyczące Karty praw podstawowych z 14 grudnia 2007 r.⁴³, sporządzone w ramach uprawnień Prezydium Konwentu, który opracował Kartę praw podstawowych Unii Europejskiej. Jak wskazano w preambule, zostały one „uaktualnione pod kierunkiem Prezydium Konwentu Europejskiego z uwzględnieniem dostosowań dokonanych w tekście Karty przez ten Konwent (w szczególności w art. 51 i 52) oraz ewolucji prawa Unii. Mimo że wyjaśnienia te nie posiadają wartości prawnej, są one cennym narzędziem wykładni przeznaczonym do wyjaśnienia postanowień Karty”.

Kluczowe tutaj znaczenie ma art. 10 Karty, w którym wskazano prawo do wolności myśli, sumienia i religii, obejmujące: 1) wolność zmiany religii lub przekonań, 2) wolność uzewnętrzniania, indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swej religii lub przekonań, 3) uprawianie kultu, 4) nauczanie, 5) praktykowanie religii, 6) uczestniczenie w obrzędach religijnych, 7) prawo do odmowy działania sprzecznego z własnym sumieniem, zgodnie z ustawami krajowymi regulującymi korzystanie z tego prawa. Wskazany przepis Karty nawiązuje do praw zagwarantowanych w Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności i powinien być wykładany zgodnie z ukształtowaną już w tej mierze dorobkiem doktryny.

Kolejne przepisy Karty także nawiązują do wskazanych już wyżej aktów prawnych, a zwłaszcza Konwencji o prawach dziecka. Karta praw podstawowych w art. 4 wyraża zakaz tortur i nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania, a art. 5 zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej. Ponieważ są to zjawiska masowo towarzyszące prześladowaniom religijnym, można dla przeciwdziałania nim lub ich skutkom powołać wskazane przepisy Karty. Dotyczy to także jej następnych przepisów, a mianowicie art. 6 wyrażającego prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego, art. 7 odnoszącego się do poszanowanie życia prywatnego i rodzinnego, a także art. 14, który regulując prawo do nauki, wyraża w ust. 3 także prawo rodziców do zapewnienia wychowania i nauczania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem religijnymi.

⁴⁰ Rozporządzenie (WE) nr 168/2007 z 15 lutego 2007 r. ustanawiające Agencję Praw Podstawowych Unii Europejskiej.

⁴¹ Umowa między Wspólnotą Europejską a Radą Europy w sprawie współpracy między Agencją Praw Podstawowych Unii Europejskiej a Radą Europy, Dz. Urz. UE, L, z 15 lipca 2008 r.

⁴² Europejski Komitet Praw Socjalnych; Europejski Komitet Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu; Europejska Komisja przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji; Komitet Ekspertów Europejskiej Karty Języków Regionalnych lub Mniejszościowych; Komitet Doradczy Konwencji Ramowej o Ochronie Mniejszości Narodowych lub inny tego typu niezależny organ ustanowiony w przyszłości przez Radę Europy.

⁴³ 2007/C 303/02, Dz. Urz. UE, C, z 14 grudnia 2007 r., C. 07.303.17.

Zakres tego prawa rodziców ustalać należy jednak w związku z art. 24 Karty, przyznającym dziecku prawo do swobodnego wyrażania własnych poglądów, a zatem także własnych poglądów religijnych. Bez wątpienia kształtowanie się własnych poglądów religijnych dziecka na tle (lub w opozycji) do poglądów jego rodziców lub innych członków rodziny jest procesem nadzwyczaj delikatnym, mającym zwykle wiele punktów zwrotnych i wymagającym skutecznej ochrony. Natomiast bardziej klarowny obraz rysuje się w wypadku dziecka będącego sierotą i przebywającego w rodzinie zastępczej lub u opiekunów czy w placówce opiekuńczej. Tutaj zasada kontynuacji ma charakter bezwzględny i należy całkowicie wykluczyć jakiekolwiek oddziaływanie ze strony tych podmiotów, które zmierzałoby do zmiany postawy religijnej dziecka. Dotyczy to w równym stopniu niedozwolonego dążenia do zmiany wyznania religijnego dziecka, jak i do oderwania dziecka od wyznawania jakiejkolwiek religii.

Kolejny art. 21 ust. 1 zakazuje wszelkiej dyskryminacji, między innymi ze względu na religię lub przekonania⁴⁴. Z kolei art. 22 Karty mówi o poszanowaniu różnorodności kulturowej, religijnej i językowej, a wskazany już wyżej art. 24 reguluje materię prawa dziecka do swobodnego wyrażania poglądów. Na tym tle warto rozważyć poszanowanie ukształtowanych już sytuacji religijnych, także w odniesieniu do korzystania z symboli religijnych.

Nadzwyczaj istotne znaczenie ma także art. 47 Karty, gwarantujący każdemu, „kogo prawa i wolności zagwarantowane przez prawo Unii zostały naruszone, prawo do skutecznego środka prawnego przed sądem [...]”. W szczególności dotyczy to osób poddanych dyskryminacji religijnej.

5. Kolejnym aktem prawnym dotyczącym omawianej problematyki jest dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej nr 2008/115/WE z 16 grudnia 2008 r. w sprawie wspólnych norm i procedur stosowanych przez państwa członkowskie w odniesieniu do powrotów nielegalnie przebywających obywateli państw trzecich⁴⁵.

W punkcie 21 preambuły mowa o tym, że państwa członkowskie powinny wprowadzić w życie niniejszą dyrektywę bez dyskryminacji, także z uwagi na religię lub światopogląd. W pkt 22 zd. 1 wskazano, że – zgodnie z Konwencją ONZ o prawach dziecka z 1989 r. – dobro dziecka „powinno być kwestią nadrzędną dla państw członkowskich przy wprowadzaniu w życie niniejszej dyrektywy”. Natomiast w pkt 22 zd. 2 stwierdzono, że taką kwestią nadrzędną powinno być także prawo do poszanowania życia rodzinnego.

Z punktu widzenia skutków prześladowań religijnych ważne znaczenie ma art. 3 pkt 9 tej dyrektywy, wskazujący, że pojęcie „osoby wymagającej szczególnego traktowania” oznacza w dyrektywie także „małoletnich, małoletnich bez opieki, osoby niepełnosprawne, osoby starsze, kobiety w ciąży, osoby samotnie wychowujące małoletnie dzieci, ofiary tortur, zgwałcenia lub innych poważnych form przemocy psychicznej, fizycznej lub seksualnej”.

⁴⁴ Por. Wyjaśnienia odnoszące się do art. 21.

⁴⁵ Dz. Urz. UE, L, z 24 grudnia 2008 r.; Dz. Urz. UE, L.08.348.98.

Wskazana dyrektywa reguluje także postępowanie z małoletnimi pozostającymi bez opieki, którzy mają być wydalenii do państwa, z którego pochodzą. W takiej sytuacji art. 10 dyrektywy nakazuje organom państwa wydalającego upewnić się, że taki małoletni zostanie przekazany – po pierwsze – swoim krewnym, po drugie – wyznaczonemu opiekunowi albo, po trzecie – zostanie umieszczony w odpowiednim ośrodku. Kolejność wskazania w art. 10 tych podmiotów wskazuje na dążenie do zapewnienia dziecku egzystencji w środowisku mu najbliższym.

Minimalizację negatywnych skutków prześladowań religijnych dziecka osiągnąć można także poprzez zastosowanie art. 17 dyrektywy, regulującego stosowanie środka detencyjnego wobec małoletnich i rodzin. Przepis ten nakazuje, aby małoletni bez opieki oraz rodziny z małoletnimi umieszczone były w ośrodku detencyjnym jedynie w ostateczności i na możliwie najkrótszy odpowiedni okres (art. 17 ust. 1). W odniesieniu do umieszczonych w ośrodku małoletnich naczelną zasadą jest dążenie do ochrony dobra dziecka (art. 17 ust. 5). Małoletni powinien w takim ośrodku mieć dostęp do edukacji (art. 17 ust. 3), a wyrazić należy pogląd, że – w myśl zasady kontynuacji przyjętego kierunku wychowania – kierunek dalszej edukacji takiego osieroconego dziecka nie może pozostawać w sprzeczności z jego światopoglądem religijnym.

6. Kolejnym istotnym dla omawianej problematyki aktem jest dyrektywa Rady Unii Europejskiej nr 2000/43/WE z 29 czerwca 2000 r. wprowadzająca w życie zasadę równego traktowania osób bez względu na pochodzenie rasowe lub etniczne⁴⁶. Występuje tutaj bardzo interesująca kwestia, a mianowicie w punkcie 7 preambuły wskazano, że podczas dwudniowego posiedzenia w Tampere (15 i 16 października 1999 r.) Rada Europejska wezwała Komisję do jak najszybszego przedstawienia propozycji wprowadzenia w życie art. 13 Traktatu WE w zakresie walki z rasizmem i ksenofobią, a w pkt 10 preambuły powołano komunikat Komisji z grudnia 1995 r. w sprawie rasizmu, ksenofobii i antysemityzmu. Rzecz znamienna, kryterium antysemityzmu zawiera także odwołanie do określonego systemu religijnego. Akceptując ten element chronionego zakresu należy jednak zdecydowanie postulować jego rozszerzenie o inne systemy religijne, a wypracowane w odniesieniu do zwalczania antysemityzmu standardy warto zastosować także dla przeciwdziałania innym prześladowaniom religijnym. Należy podkreślić, że w art. 2 ust. 2 tej dyrektywy znajdują się rozbudowane definicje dyskryminacji (bezpośredniej i pośredniej), wskazane już na wstępie niniejszego opracowania.

W art. 3 dyrektywy wytyczono bardzo szeroki szczegółowy zakres zastosowania jej przepisów, wskazując kolejno warunki dostępu do zatrudnienia i prowadzenia działalności na własny rachunek oraz uprawiania zawodu, dostępu do wszystkich rodzajów i szczebli poradnictwa zawodowego i szkolenia zawodowego, warunków zatrudnienia i pracy, wstępowania i działania w organizacjach pracowników lub pracodawców, ochrony społecznej, łącznie

⁴⁶ Dz. Urz. UE, L, z 19 lipca 2000 r.; Dz. Urz. UE, L.00.180.22; Dz. Urz. UE, sp. 20-1-23.

z zabezpieczeniem społecznym i opieką zdrowotną, świadczeń społecznych, edukacji oraz dostępu do dóbr i usług.

7. Istotne dla niniejszej problematyki jest także rozporządzenie Rady (WE) nr 1257/96 z 20 czerwca 1996 r., dotyczące pomocy humanitarnej⁴⁷, w którego preambule wskazano między innymi, że „prawdziwy charakter pomocy humanitarnej wymaga ustanowienia skutecznych, elastycznych, przejrzystych oraz, w razie potrzeby, szybkich procedur decyzyjnych w zakresie finansowania akcji i projektów humanitarnych”.

Z punktu widzenia pomocy ofiarom prześladowań, ważny jest szczególnie art. 2 rozporządzenia, stanowiący, że wśród głównych celów akcji pomocy humanitarnej jest ratowanie i ochrona życia w czasie sytuacji krytycznych i bezpośrednio w ich następstwie, a także udzielanie koniecznej pomocy ludziom narażonym na długotrwałe kryzysy.

Warto zwrócić także uwagę na Wspólne stanowisko z 25 maja 1998 r., określone przez Radę na podstawie art. J.2 Traktatu o Unii Europejskiej, dotyczące praw człowieka, zasad demokracji, zasady państwa prawa i dobrych rządów w Afryce⁴⁸. Na konieczność ochrony praw człowieka wskazano tam w art. 2.

Dla polepszenia losu osób prześladowanych zastosowanie znaleźć może dyrektywa Rady nr 2004/83/WE z 29 kwietnia 2004 r. w sprawie minimalnych norm dla kwalifikacji i statusu obywateli państw trzecich lub bezpaństwowców jako uchodźców lub jako osób, które z innych względów potrzebują międzynarodowej ochrony oraz zawartości przyznawanej ochrony⁴⁹.

8. Dla niniejszej problematyki znaczenie ma także decyzja nr 1719/ /2006/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 15 listopada 2006 r., ustanawiająca program „Młodzież w działaniu” na okres 2007-2013 (Dz. Urz. UE, L, z 24 listopada 2006 r.)⁵⁰. W preambule tej decyzji w pkt 13 wskazano potrzebę upowszechniania aktywnej postawy obywatelskiej oraz – podczas realizacji działań – nasilenia walki ze wszystkimi formami wykluczenia i dyskryminacji, w tym także ze względu na religię lub przekonania.

W tym akcie prawnym ustanowiono bardzo ważne programy i znaczne środki finansowe, po które można i należy sięgać. I tak ustanowienie programu „Młodzież w działaniu”, który zakończy dopiero 31 grudnia 2013 r. Cele tego programu są zgodne ze wskazanymi w preambule, warto tutaj powołać art. 2 ust. 3, który wskazuje na walkę z dyskryminacją religijną. Należy zwrócić także uwagę na art. 4, który definiuje zakresy działania programu⁵¹ oraz na art. 14 ust. 1 stanowiący, że beneficjentami programu mogą być nie tylko osoby prawne, ale także osoby fizyczne, co otwiera drogę do działania różnorodnych instytucji.

⁴⁷ Dz. Urz. UE, L z 2 lipca 1996 r.; Dz. Urz. UE, L.96.163.1, zm. Dz. Urz. UE, L.2009.87.109.

⁴⁸ 98/350/WPZiB, Dz. Urz. UE, L, z 2 czerwca 1998 r.

⁴⁹ Dz. Urz. UE, L, z 30 września 2004 r.; Dz. Urz. UE, L.04.304.12; Dz. Urz. UE -sp.19-7-96.

⁵⁰ Dz. Urz. UE, L, 06.327.30; 2008.12.25, zm. Dz. Urz. UE, L, 2008.348.113.

⁵¹ Są to następujące „działania”: „Młodzież dla Europy”, „Wolontariat europejski”, „Młodzież w świetle”, „Systemy wsparcia młodzieży” oraz „Wsparcie europejskiej współpracy młodzieży”.

Nawet nie będąc przekonanym, że twórcy tego programu mieli na uwadze także intensywną walkę ze zjawiskiem prześladowań religijnych, na pewno można (i należy) właśnie na tym polu stosować wskazane przepisy.

9. Dalej wskazać można zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej nr 2006/952/WE z 20 grudnia 2006 r. w sprawie ochrony małoletnich, godności ludzkiej oraz prawa do odpowiedzi w odniesieniu do konkurencyjności europejskiego przemysłu audiowizualnego oraz internetowych usług informacyjnych⁵². W preambule tego aktu (pkt 5) wskazano, że zasady wolnej konkurencji i wolności wypowiedzi nie mogą służyć między innymi do dyskryminacji, także ze względu na religię lub światopogląd, a w pkt 8 wskazano także podjęcie działań w ramach planu na rzecz bezpieczeństwa w Internecie.

Kolejnym aktem prawnym jest rozporządzenie nr 1889/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej z 20 grudnia 2006 r. w sprawie ustanowienia instrumentu finansowego na rzecz wspierania demokracji i praw człowieka na świecie⁵³. W art. 2 tego rozporządzenia wskazano, że pomoc dotyczy także walki z dyskryminacją ze względu na religię lub przekonania oraz służyć ma ochronie „praw dzieci ogłoszonych w Konwencji o prawach dziecka i jej opcjonalnych protokołach, łącznie ze zwalczaniem pracy dzieci, handlu dziećmi i dziecięcej prostytucji oraz rekrutacji i wykorzystania dzieci jako żołnierzy”. Podkreślono też, że środki pomocy mogą być stosowane zarówno na poziomie globalnym, jak i regionalnym⁵⁴.

10. Dla niniejszej problematyki znaczenie ma także decyzja Rady UE nr 2007/252/WE z 19 kwietnia 2007 r., ustanawiająca na lata 2007-2013 program szczegółowy „Prawa podstawowe i obywatelstwo” jako część programu ogólnego „Prawa podstawowe i sprawiedliwość”⁵⁵.

W preambule tej decyzji wskazano w punkcie 16, że celem programu jest wspieranie stowarzyszeń społeczeństwa obywatelskiego, zwalczania rasizmu, ksenofobii i antysemityzmu oraz ochrony praw podstawowych i praw obywatelskich w drodze dialogu międzywyznaniowego i wielokulturowego. I tutaj zauważyć należy wskazanie tylko jednego systemu religijnego, co w świetle powołanych już ogólnych aktów prawnych dotyczących praw człowieka uzasadnia postulat szerszej wykładni przepisów tej decyzji.

VI. Powyższe ustalenia prowadzą do następujących wniosków:

Zjawisko prześladowań religijnych występuje jako stały element historii powszechnej, która zarazem uczy, że w znacznej mierze prześladowania religijne stanowiły instrument określonej polityki, realizowanej przez państwa, zorganizowane grupy społeczne lub środowiska, które zainteresowane były

⁵² Dz. Urz. UE, L, z 27 grudnia 2006 r.; Dz. Urz. UE, L.06.378.72.

⁵³ Dz. Urz. UE, L z 29 grudnia 2006 r.; Dz. Urz. UE, L.06.386.1.

⁵⁴ Dz. Urz. UE, L, z 27 kwietnia 2007 r.; Dz. Urz. UE, L.07.110.33; 2007.04.28, sprost. Dz. Urz. UE, L.2007.141.83.

⁵⁵ Dz. Urz. UE, L, z 27 kwietnia 2007 r.; Dz. Urz. UE, L.07.110.33; 2007.04.28, sprost. Dz. Urz. UE, L.2007.141.83.

osiągnięciem konkretnych korzyści zarówno politycznych, jak i materialnych. Zdaje się także nie ulegać wątpliwości, że prześladowania religijne towarzyszą niższemu fazom rozwoju organizacji społecznych i państwowych, które poprzedzają wykształcenie się bardziej harmonijnych i skutecznych zasad koegzystencji społeczeństw o zróżnicowanym składzie wyznaniowym lub światopoglądowym.

Z tego punktu widzenia konieczność wykształcenia skutecznych, instytucjonalnych i prawnych metod zapobiegania prześladowaniom religijnym jawi się jako element docelowej organizacji globalnej koegzystencji zróżnicowanych światopoglądowo i religijnie grup społecznych. Fakt, że jest to zadanie niezwykle trudne⁵⁶, zarówno z kulturowego jak politycznego, a w konsekwencji i prawnego punktu widzenia, nie usprawiedliwia zaniechania prowadzenia intensywnych prac nad tworzeniem i doskonaleniem skutecznych narzędzi przeciwdziałania zjawisku prześladowania religijnego. Rezygnacja z tworzenia takiego systemu z całą pewnością nie tylko uniemożliwi przejście do bardziej uporządkowanej fazy globalnego rozwoju, ale spowoduje gwałtowny i trwały regres cywilizacyjny regionów i państw.

Należy jednak zauważyć, że nawet najbardziej stabilny i harmonijny system społeczny nie jest wolny od omawianych zagrożeń, ponieważ zjawisko stabilizacji i społecznego dobrobytu nie wydaje się przeszkodą do rozprzestrzeniania się idei dopuszczających społeczną przemoc, w tym także przemoc wobec wyznawców innej religii lub światopoglądu. Uzasadnia to stałe dążenie do doskonalenia systemu prawnego przeciwdziałania takim prześladowaniom.

Istniejące obecnie narzędzia prawne służące walce z dyskryminacją, stanowiąc mogą narzędzie także do walki z dyskryminacją religijną. Mimo że taka dyskryminacja zasługuje na surowy negatywny osąd, stanowi ona jednak tylko jedną z złej postaci prześladowania religijnego. Dlatego konieczne jest stworzenie aktów prawnych, które obejmą zakresem zastosowania także wskazane wyżej cięższe formy prześladowania religijnego. Najpilniej potrzebny jest akt prawny odnoszący się do przeciwdziałania prześladowaniu religijnemu, którego ofiarą padają dzieci.

Biorąc pod uwagę skalę prześladowań religijnych, należy postulować uchwalenie specjalnych aktów prawnych odnoszących się wyłącznie do tego problemu. Te akty prawne powinny wskazywać sposoby przeciwdziałania prześladowaniom oraz sposoby pomocy osobom prześladowanym z przyczyn religijnych oraz określać sposoby skutecznej reakcji wobec podmiotów dokonujących tych prześladowań lub za nie odpowiedzialnych.

Należy postulować powołanie przy Organizacji Narodów Zjednoczonych nowego organu traktatowego w dziedzinie praw człowieka (United Nations Human Rights Treaty Bodies), którego celem byłoby reagowanie na zjawisko

⁵⁶ J. Ratzinger wskazał w 1999 r., że: „We współczesnych społeczeństwach pluralistycznych, w których istnieją różne perspektywy religijne, kulturowe i ideologiczne, coraz trudniejsze staje się zagwarantowanie zespołu wartości etycznych podzielanych przez wszystkich, które mogłyby funkcjonować jako wystarczające oparcie dla demokracji jako takiej” (idem, *Życie fundamentalną wartością i nienaruszalnym prawem człowieka*, w: E. Sgreccia, T. Styczeń SOS, J. Gdula, C. Ritter (red.), *Medycyna i prawo: za czy przeciw życiu*, Lublin 1999, s. 21).

prześladowania religijnego. Mogłaby to być wyspecjalizowana komisja ds. zapobiegania prześladowaniom religijnym, działająca obok komisji przeciwdziałających dyskryminacji z innych powodów, w której skład wchodziłaby ewentualnie jako podkomisja ds. zapobiegania prześladowaniom religijnym dzieci.

Postulować należy także powołanie podobnych komitetów o zasięgu kontynentalnym lub regionalnym.

Wreszcie ważne znaczenie miałyby wspieranie instytucjonalnej współpracy o charakterze ekumenicznym, która byłaby ściśle ukierunkowana na ochronę dzieci poddanych prześladowaniom religijnym.

Postulować należy instytucjonalne wspomaganie (organizacyjne i finansowe) organizacji pomagającym prześladowanym dzieciom, działającym w ramach określonych organizacji wyznaniowych, a w szczególności Kościoła katolickiego, jako instytucji mającej zasięg globalny, a zarazem obecnie najbardziej doświadczanej prześladowaniami religijnymi.

dr hab. Tomasz Sokołowski

Profesor Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

RELIGIOUS PERSECUTION OF CHILDREN IN LIGHT OF THE EXISTING LEGAL SYSTEM

Summary

Religious persecution, including religious persecution of children, requires substantial research in order to create an efficient legal system that would safeguard the potential victims of persecution. The definition of religious persecution includes the omission of acts as well as acts performed by followers of a given religious denomination or outlook to unjustly violate the interests of an individual or a group of followers of another faith. Active religious persecution involves either acts of persecution itself or incitement to such behaviour, also through the use of mass media that animate actions undertaken by others and directed against followers of a particular religion. Such actions may include (i) discrimination, (ii) violation of personal rights or interests, and moral rights in particular, (iii) violation of property; and (iv) taking somebody's life.

The legal aspects of efficient counteracting religious persecution have not been analysed at a greater length, and therefore it seems even more worthwhile at least to identify the numerous although partial provisions that might be relied on in counteracting religious persecution and compensating its effects, especially in cases involving children. The method proposed in the paper, which consists in an indirect reconstruction of the network of provisions dispersed in a number of legal acts of varied nature and scope may serve as a starting point for further work undertaken with a view of passing laws helping to counteract religious persecution.